

VIOLETTA WIERNICKA

Uniwersytet Łódzki

ORCID 0000-0001-7491-6212

PRAWOSŁAWNA LUDNOŚĆ KONINA I OKOLIC PRZED 1914 ROKIEM

Chociaż Wielkopolska nie jest kojarzona z chrześcijaństwem obrządku wschodniego, w latach 1867-1914 Konin był ważnym ośrodkiem prawosławia w Królestwie Polskim. Miasto było siedzibą powiatu, którym zarządzali prawosławni urzędnicy. Prawosławie wyznawali szefowie straży ziemskiej oraz większość pełniących służbę strażników ziemskich. Konin był miejscem długotrwałego stacjonowania 13 (5) Kargopolskiego Pułku Dragonów, przy którym funkcjonowała prawosławna cerkiew. Z biegiem czasu w mieście wybudowano wolno stojącą świątynię. Prowadzono działalność edukacyjną na rzecz prawosławnych dzieci. W Koninie i jego okolicach mieszkało kilkuset wyznawców tej religii.

Dokładna data pojawienia się osób tego wyznania w Koninie nie jest znana. Wiadomo, że zimą 1813 roku zatrzymał się tam Aleksander I wraz ze swoją liczną świtą. Imperator zmierzał wówczas do Kalisza, gdzie miał spotkać się z królem Prus Fryderykiem Wilhelmem III, z którym 27 lutego 1813 r. podpisał Traktat kaliski¹. Aleksandrowi I towarzyszyli kapelan i cerkiew ruchoma z tak zwanym „Suworowskim ikonostasem”. Swoją nazwę ikonostas zawdzięczał temu, że w 1794 roku, po wkroczeniu feldmarszałka Aleksandra Suworowa do Warszawy, umieszczono go w cerkwi założonej w budynku pijarskim na rogu Miodowej i Długiej. Wyprowadzając się z polskiej stolicy Rosjanie zabrali go ze sobą do Petersburga. W 1812 roku Aleksander I zabrał ten ikonostas w tak zwany „zagraniczny pochód”. Modlił się przed nim i kazał zrobić napis „S nami Bog, rozumiejcie jazycy i pokoriajtiesia, jako s nami Bog”².

Kolejne duże grupy wyznawców prawosławia pojawiły się w Koninie po stłumieniu powstania listopadowego. Były to jednostki rosyjskiej armii cesarskiej, które rozpoczęły stacjonowanie w Królestwie po klęsce tego zrywu narodowego skutkującego szeregiem kar ze strony władz w Petersburgu. Te restrykcje w dużej mierze pozbawiały Królestwo Polskie autonomii, m.in. zniesiono Konstytucję i zlikwidowano armię polską, zamiast

1 А.И., Михайловский-Данилевский *Записки о походе 1813 года*, Санкт-Петербург 1834, s. 57

² Po ustanowieniu Królestwa Polskiego suworowski ikonostas znalazł się w cerkwi pw. Podwyższenia Krzyża Świętego na Zamku Królewskim. W 1862 roku, gdy zamkową świątynię wyświęcono pod nowym wezwaniem – św. Konstantyna, ikonostas umieszczono w magazynie Zamku, skąd w 1900 roku przekazano go cerkwi w warszawskim Korpusie Kadetów – Archiwum Główne Akt Dawnych, Zarząd Pałaców Cesarskich, sygn. 1640 nlb, cały poszyt; Н. Т., *Иконостас Суворовской церкви в г. Варшава*, „Холмско-Варшавский Епархиальный Вестник” 1894, nr 36, (dalej ХВЕВ), s. 7; P. Paszkiewicz, *Pod berłem Romanowów. Sztuka rosyjska w Warszawie 1815-1915*, Warszawa 1991, s. 44-45

której na ziemiach polskich rozpoczęły stacjonowanie rosyjskie jednostki wojskowe³. W okresie międzypowstaniowym w Koninie odnotowano m.in. sztab 1 Brygady Grenadierów, jeden batalion Odeskiego Pułku Jęgrów, „oddziały Sybirskiego Pułku Grenadierów, Pułku Huzarów Arcyksięcia Ferdynanda, 12 Pułku Jegierskiego (strzelców) Piechoty, ponadto batalion Ładożskiego Pułku Piechoty, batalion strzelców celnych, Wielkołucki Pułk Piechoty oraz sotnie kozaków z 13 Pułku Kozaków Dońskich”⁴. Poza tym w mieście lokowano należące do tych jednostek warsztaty, lazarety, kancelarie. Jako że do 1880 roku armia rosyjska nie posiadała stałych koszar, za wyjątkiem na przykład jednostek lejbgwardyjskich w Warszawie czy Petersburgu, wojsko kwaterowało w prywatnych domach mieszkańców, stajniach, stodołach oraz innych pomieszczeniach gospodarczych. Zazwyczaj wojskowi stacjonowali w Koninie, a także innych miastach Królestwa, w okresie jesienno-zimowym, na tak zwanych „zimowych kwaterach”. Wiosną i latem jednostki przebywały w obozach wojskowych. Pobyt dużej liczby żołnierzy wywoływał niezadowolenie mieszkańców i utrudniał ich codzienne życie, dlatego po wielokrotnych protestach obywateli w 1847 roku miasto wydzierżawiło na koszary dwa budynki. Oficerom zapewne towarzyszyły ich żony i dzieci. Ale pobyt tych jednostek nie miał zauważalnego wpływu na życie koninian, a to dlatego, że w mieście trwała systematyczna rotacja owych formacji. Oprócz jednostek rosyjskiej armii cesarskiej w Koninie usytuowano komendę żandarmów, magazyn prowiantarski i drużynę inwalidów. W 1850 roku w powiecie odnotowano zaledwie pięciu stałych mieszkańców wyznania prawosławnego⁵.

Stacjonujące w Koninie pułki posiadały własną cerkiew wojskową. A to dlatego, że każdy pułk rosyjskiej armii cesarskiej był swoistym państwem w państwie: miał on własną nazwę, dowódcę, sztandar, kapelana i „swojego” świętego – niebiańskiego opiekuna, pod którego wezwaniem wyświęcano pułkową cerkiew. W praktyce taka świątynia składała się z przenośnego ikonostasu. Cerkwie zazwyczaj znajdowały się w jednym z pomieszczeń koszarowych lub innym licującym do tego celu pokoju. Gdy pułk opuszczał miejsce swojego tymczasowego stacjonowania, duchowny zabierał ikonostas i pozostałe utensylia. W jego miejsce wprowadzała się kolejna jednostka, a towarzyszący jej ksiądz wyświęcał cerkiew ruchomą pod wezwaniem „swojego” świętego. Niestety nasza wiedza o funkcjonowaniu pułkowych świątyń w Koninie w okresie międzypowstaniowym jest znikoma – wiadomo jedynie, że jedna z nich działała w szpitalu wojskowym św. Ducha. Można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że – z braku cerkwi cywilnych – wojskowi kapelani obsługiwali także ludność cywilną w Koninie

³ Więcej o sytuacji Królestwa Polskiego po powstaniu listopadowym, nałożonych na Polaków karach i funkcjonowaniu administracji państwowej zob. m.in. M. Долбилов, *От Конституционной хартии к режиму Паскевича*, [w:] *Западные окраины Российской империи*, red. M. Долбилов i A. Миллер, Москва 2007, s. 100-113; J. Zdrada, *Historia Polski 1795-1914*, Warszawa 2005, s. 295-310; J. Kukulski, *Sto lat Rosji w Królestwie Polskim (1815-1915)*, Piotrków Trybunalski 2005, s. 48-59; L. Gorizontow, *Aparat urzędniczy Królestwa Polskiego w okresie rządów Paskiewicza*, „Przegląd Historyczny” 1995, tom LXXXV, z. 1-2, s. 45-58; tenże *System Zarządzania Królestwem Polskim w latach trzydziestych-pięćdziesiątych XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 1985, tom LXXVI, z. 4, s. 711-731. Stacjonowanie i funkcjonowanie rosyjskiej armii cesarskiej w Królestwie w okresie 1831-1856 najpełniej przedstawiono w: M. Kulik, *Armia rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815-1856*, Warszawa 2019.

⁴ P. Rybczyński, *Spacerkiem w przeszłość. Szkice dziejów Konina*, Konin 1997, s. 32, M. Kulik, *Armia rosyjska...*, s. 337, 343.

⁵ P. Rybczyński, *Spacerkiem w...*, s. 32; B. Szczepański, *Wschodnia część Wielkopolski w latach 1815-1918*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*. T. 2, *Lata 1793-1918*, red. W. Jakóbczyk, Poznań 1973, s. 778.

oraz innych pobliskich miejscowościach, co było wówczas regularną praktyką. Świadczą o tym m.in. księgi metrykalne cerkwi w szpitalu wojskowym w Łowiczu i dokumentacja cerkwi pw. Wszystkich Świętych w Piotrkowie Trybunalskim. Wszystkie świątynie wojskowe podlegały Ministerstwu Wojny, a nie arcybiskupowi warszawskiemu, który sprawował pieczę nad cywilnymi cerkwiemi Królestwa Polskiego⁶.

W czasie powstania styczniowego Konin był

wprost zatłoczony niespotykaną dotąd ilością wojsk carskich. W mieście i najbliższej okolicy stacjonowały dwa pułki kozaków, dwa pułki huzarów, bateria artylerii, batalion Moskiewskiego Pułku Grenadierów, batalion Szlisselburskiego Pułku Piechoty, oddziały kaliskiej Brygady Straży Pogranicznej [właściwie Kaliskiej Brygady Straży Granicznej] i inne⁷.

W mieście przebywało 3000 wojskowych, w tym 1000 kawalerzystów. Można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że wszystkim tym jednostkom towarzyszyli kapelani, zaś jednym z ich obowiązków był udział w grzebaniu poległych wojskowych. Mundurowi patrolowali miasto, jego okolice i przejścia graniczne pomiędzy Królestwem Polskim a Księstwem Poznańskim. W Koninie i wokół niego zdarzały się potyczki pomiędzy Rosjanami i Polakami. Tak w kwietniu 1863 roku „około 40 kawalerzystów polskich [...] zaniepokoiło załogę rosyjską w Koninie”⁸. Z kolei 28 grudnia 1863 r. „koniński pluton żandarmerii narodowej starł się pomyślnie z patroliem kozackim na trasie pomiędzy Turkiem a Grzymiszewem”⁹.

Stłumienie powstania styczniowego spowodowało poważne zmiany w administrowaniu Koninem i powiatem, doprowadzając do rozwoju społeczności prawosławnej. Po pierwsze, w połowie 1864 roku w mieście rozpoczął swoje 46-letnie stacjonowanie 5 Kargopolski Pułk Dragonów „na stałą konsystencją do Miasta Konina przybyły”¹⁰. To datowanie opieramy na tym także, że 6 (18) lipca dowódca pułku zwrócił się do Magistratu m. Konina z prośbą o wydzielenie jego jednostce pomieszczenia dla pułkowego lazaretu. Nauczyciel Wasilij Smorodinow, który został skierowany do pracy w Koninie w 1866, określił ten pułk jako „arystokratyczny”¹¹ i zaznaczył, że oficerowie tej jednostki nie zniżali się do obcowania z nim. Rzeczywiście była to elitarna jednostka, o czym świadczy fakt, że jej patronem był wielki książę Konstanty Mikołajewicz, syn zmarłego w 1855 roku cesarza Mikołaja I. Oficjalną nazwa tej formacji była: „5 Jego

⁶ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej APŁ), *Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Łowiczu*, lata 1840-1841, 1843-1844, 1847, 1851-1852; APŁ, Duplikat Akt Stanu Cywilnego na rok 1850 Parafii Prawosławnej Piotrków; Г. А. Цитович, *Храмы армии и флота*, Пятигорск 1913, s. 4-11; K. Sokoł, A. Sosna, *Cerkwie w Centralnej Polsce 1815-1915*, Białystok 2011, s. 22; V. Wiernicka, *Prawosławna diecezja łódzko-poznańska*, Łódź 2022, s. 301.

⁷ P. Rybczyński, *Spacerkiem w...*, s. 41.

⁸ J. Gulczyński, *Ziemia konińska w czasie powstania styczniowego 1863-1864*, T. 3. Konin 1994, s. 12.

⁹ Tamże, s. 20.

¹⁰ APŁ, Rząd Gubernialny Kaliski (dalej RGK), Wydział Wojskowo Policyjny (dalej WWP) sygn. 5207a, k. 42

¹¹ W. G. Smorodinow, *Moja służba w Warszawskim Okręgu Naukowym i zdarzenia ze szkolnego życia: wspomnienia pedagoga*, Kielce 2003, s. 22.

Cesarskiej Wysokości Konstantyna Mikołajewicza Kargopolski Pułk Dragonów”¹². Szerzej o pobycie pułku w Koninie piszemy poniżej.

1 stycznia 1867 roku weszła w życie reforma administracyjna, której skutkiem był nowy podział terytorialny Królestwa. Na mocy ukazu Aleksandra II z 31 grudnia 1866 roku zwiększono liczbę guberni – z 5 do 10. Były to gubernie: warszawska, kaliska, piotrkowska, radomska, kielecka, lubelska, płocka, łomżyńska, suwalska i siedlecka. Zwiększono też liczbę powiatów – z 39 do 85. Te zmiany miały ułatwić administrowanie ziemią polskimi oraz ich kontrolowanie. Nowo powstała gubernia kaliska składała się z następujących powiatów: kaliskiego, łęczyckiego, kolskiego, słupeckiego, konińskiego, tureckiego, sieradzkiego, wieluńskiego. Konin został stolicą powiatu guberni¹³.

Wskutek tej reformy Królestwo Polskie zostało całkowicie zintegrowane z Cesarstwem Rosyjskim. Była to kara za wzniesienie powstania, która polegała na likwidacji resztek autonomii Kongresówki. Uczyniono to poprzez zamknięcie wszystkich urzędów świadczących o jakiegokolwiek odrębności Królestwa, m. in. Rady Stanu Królestwa, Rady Administracyjnej, Komisji Oświecenia Publicznego. W 1876 r. zniesiono Komisję Sprawiedliwości, wprowadzając ustrój prawny podobny do rosyjskiego. Reorganizacja administracji Królestwa była skutkiem ukazu Aleksandra II „O reorganizacji administracji Królestwa Polskiego” wydanego 19/31 grudnia 1866 roku. Nazwa „Królestwo Polskie” wypadła z oficjalnego obiegu, zastąpił go termin „Kraj Nadwiślański” (*Privislinskij Kraj* lub *Privislije*). Brak słowa „polski” w nazwie wskazywał na całkowitą unifikację Królestwa i Cesarstwa Rosyjskiego. Urzędy państwowe Królestwa miały być depolonizowane. Urzędników wyznania katolickiego mieli zastąpić ich prawosławni odpowiednicy z Cesarstwa. Wyznawcy wschodniego chrześcijaństwa zajęli stanowiska gubernatorów, wicegubernatorów, naczelników powiatów, naczelników straży ziemskiej t.j. zreformowanej policji, szefów Dyrekcji Szkolnych, dyrektorów szkół. Tylko prawosławni z Cesarstwa mieli uprawnienia do nauczania języka rosyjskiego, geografii i historii Rosji. Aby zachęcić mieszkańców Imperium do przyjazdu do obcego im Królestwa, wprowadzono liczne ulgi, m.in. szybsze awanse zawodowe, możliwość kształcenia dzieci na koszt państwa lub dopłaty na nie po osiągnięciu przez nich wieku 9 lat, dodatki do pensji¹⁴.

¹² APŁ, RGK, WWP, sygn. 5207a, k. 8. W latach 1862-1863 wielki książę Konstanty Mikołajewicz był namiestnikiem Królestwa Polskiego – zob. m.in. *Korespondencja namiestników Królestwa Polskiego I-VIII 1863*, red. S. Kieniewicz, I. Miller, Wrocław 1974 i I. Koberdowa, *Wielki książę Konstanty w Warszawie 1862-1863*, Warszawa 1962

¹³ B. Szczepański, *Wschodnia część...*, s. 767; M. Bandurka, *Rozwój administracyjno-terytorialny powiatu kaliskiego oraz powiatów sąsiednich w XIX i XX wieku (do 1945 r.)*, „Rocznik Kaliski” 1976, t. IX, s. 196-198.

¹⁴ Literatura na temat reformy administracyjnej jest obszerna – zob. m.in. M. Долбилов, *Политика русского дела в Западных губерниях в 1863-1868 гг.* [w:] *Западные окраины Российской империи*, Долбилов М, Миллер А (eds), Москва, 2007, s. 207-258; A. Chwalba, *Historia Polski 1795-1918*, Kraków 2000, s. 400-409; G. Smyk, *Zasady funkcjonowania rosyjskiego modelu biurokratycznego w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2009, t. 6, cz. 2, s. 407-414, także *Administracja publiczna Królestwa Polskiego w latach 1864-1915*, Lublin, 2011; R. Malte, *Rządy imperialne w Kraju Nadwiślańskim. Królestwo Polskie i cesarstwo rosyjskie 1864-1915*, Warszawa 2016, s. 52-94; J. Zdrada, *Historia Polski...*, s. 527-529; Pełny tekst nt. ulg dla prawosławnych czynowników znajduje się w *Правила о преимуществвах чиновников русского происхождения, служащих в губерниях Царства Польского* podpisanych przez Aleksandra II 30 lipca 1867 roku - APŁ, Rząd Gubernialny Piotrkowski (dalej RGP), Wydział Administracyjny (dalej WA), sygn. 526. O procesie przygotowania reformy oraz nowego administracyjnego podziału Królestwa zob. J. Kozłowski, *Reforma administracyjna 1866 roku w Królestwie Polskim*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, Tom IV, cz. 1. red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magier. Lublin-Siedlce 2011, s. 457-481 i J. Kukulski, *Sto lat...*, s. 187-189.

Przez lata w Polsce pokutował pogląd, że po 1867 administracja w Królestwie miała charakter rosyjski lub zrusyfikowany („rządy czysto rosyjskie, narzucone Królestwu po 1863 roku”¹⁵ i „Nowy aparat urzędniczy obsadzili niemal bez wyjątku przysłani z Cesarstwa Rosjanie. Polski charakter utrzymały tylko niektóre instytucje, jak Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, Kolej Warszawsko-Wiedeńska i Warszawskie Teatry Rządowe”¹⁶). Rzeczywiście celem władz w Petersburgu była rusyfikacja urzędów. Nie została ona jednak osiągnięta nie zważając na liczne zachęty i ulgi. W 1869 roku w administracji było 12% prawosławnych, w 1897 – 23%. Tak naprawdę system administracyjny Kraju Nadwiślańskiego można określić mianem „hybrydowego”, gdy „do najwyższej rangi rosyjskich czynowników dołączały lokalne kadry [...] była to wzajemnie opłacalna współpraca”¹⁷. Trzon aparatu urzędniczego na średnim szczeblu stanowili Polacy, którzy w ten sposób zapewniali sprawne funkcjonowanie tej czy innej instytucji oraz dobrą współpracę z lokalnym społeczeństwem.

Zarząd powiatowy funkcjonował zgodnie z „Ustawą o zarządzie gubernialnym i powiatowym”, która „powierzyła administrowanie powiatem, pod bezpośrednim nadzorem gubernatora i rządu gubernialnego, naczelnikowi powiatu i urzędowi powiatowemu”¹⁸. W urzędach powiatowych nierzadko jedynymi prawosławnymi czynownikami byli naczelnik i szef straży ziemskiej. Ich współwyznawców na innych stanowiskach było niewielu. Potwierdza to przypadek Konina. Tak szefami powiatu konińskiego byli: Fiodor Kanatow (1867?-1873?), Porfirij Wyszesaławcew (1873?-?), Stiefan Bukar (1878?-1879?), Oskar von Bock (1879?-?, nie wiadomo, jakiego był wyznania), Nikołaj Statkowski (?-1898?), Nikołaj Lwow (1899?-1903?), Aleksander Kowalewski (1903?-1907?), Andriej Titarienko (1908?- 917?). Szefami straży ziemskiej byli: sztabskapitan Wasilij Pałładijew (1874?), porucznik Michaił Smolak (?-1900?), kapitan Aleksander Gencel (1900?-?), kapitan Ignatij Nikołajew (1902?-1909?)¹⁹. Liczba prawosławnych na innych stanowiskach w Koninie była „wyjątkowo mała”²⁰. Jak wynika z *Pamiętnych księzek Kaliszskiej guberni*, w okresie 1870-1910, tj. w ciągu 40 lat, wyznawcami wschodniego chrześcijaństwa byli: pomocnicy naczelnika ds. administracyjno-gospodarczych Siemion Kosenko (1869?) Dmitrij Wyszesaławcew (1871?-?) i Aleksander Klarcewicz (1881?) Piotr Gubariewski (1911?-?), kancelista ds. administracyjnych Grigorij Daniłow (1882?-?) kancelista ds. policyjnych Siergiej Iwanow (1903?-1909?) sekretarz Nikołaj Filippow (1908?-?)²¹.

¹⁵ S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 2002, s. 261.

¹⁶ Tamże, s. 291

¹⁷ St. Vladimirov, *The World of Provincial Bureaucracy in late 19th and 20th Century in Russian Poland*, New York 2004, s. 51; „W czasie wielkich zmian i rewolucji przetrwanie biurokracji jako klasy było normą, a nie wyjątkiem – pisze Vladimirov – Biurokraci to najbardziej żywotna klasa społeczna, którą trudno zniszczyć” (s. 52). O składzie wyznaniowym urzędów powiatowych oraz wymianie kadr po 1867 roku zob. J. Kozłowski, *Wyżsi urzędnicy gubernialni i powiatowi w Królestwie Polskim w latach 1867-1875*, „Przegląd Historyczny” 1997, tom LXXXVII, z. 4, s. 819-841.

¹⁸ G. Smyk, *Administracja publiczna...*, s. 261

¹⁹ V. Wiernicka, *Prawosławna diecezja...*, s. 178-179.

²⁰ Tamże, s. 179

²¹ Tamże, Podobne proporcje pomiędzy prawosławnymi oraz innowiercami obserwujemy w innych powiatach guberni kaliskiej i piotrkowskiej. Bardziej szczegółowo o aparacie urzędniczym na przykład w powiecie częstochowskim zob. s. 116-117, w powiecie wieluńskim, s. 514-515.

Prawosławni zajmowali eksponowane stanowiska także w innych instytucjach powiatu. Iwan Kartaszew, Paweł Wielanowski i Osip Szachowski i Wsiewołod Wisznia-kow byli naczelnikami zarządu żandarmerii powiatów konińskiego i słupeckiego, Walerian Gorochow i Denis Grochowski – Konińskiego Urzędu Poczto-Telegraficznego. Walerian Kuzniecowa, Nikołaj Dołgowo-Saburow i Nikołaj Lewicki to komisarze ds. włościańskich, Piotr Sokołow – powiatowy skarbnik, Aleksiej Kuliński – Aleksiej Dieriewiaszkin – śledczy, Walerian Kwasznin-Samarin – sędzia pokoju. W magistratach zazwyczaj zatrudniano Polaków, Polacy także najczęściej pełnili funkcję burmistrzów, zaś osoba prawosławna na tym stanowisku była ewenementem. Zapewne powodem tego był fakt, że magistraty – jako trzeci i najniższy stopień administracji rządowej po 1867 roku – tak naprawdę nie posiadały realnej władzy nad miastem. Ich funkcja ograniczała się do zarządzania miejskimi opłatami i powinnościami w naturze, administrowania majątkiem miasta, urządzania i utrzymywania ulic, oświetlenia i kanalizacji miejskiej, nadzoru nad prawidłowym prowadzeniem handlu. Magistraty utraciły kontrolę nad policją i zakładami oświatowymi. Dlatego rządzącym nie zależało, by we władzach miejskich znaleźli się Rosjanie. Jedynym prawosławnym burmistrzem Konina był w latach 1867-1869 Paweł Barkow. Był to major 14 Litewskiego Pułku Huzarów, który brał udział w wojnie krymskiej i tłumieniu powstania styczniowego, po czym w czerwcu 1867 roku wyraził chęć kontynuowania dalszej kariery w służbie cywilnej i został nominowany na stanowisko burmistrza Konina²².

Wracając do działalności naczelników powiatu konińskiego, po 1867 roku był on najniższym przedstawicielem władz rządowych realizującym na powierzonym mu obszarze aktualną politykę władz zwierzchnich. Jednym z podstawowych zadań szefa powiatu był nadzór nad funkcjonowaniem powiatu. Podlegały mu wszystkie miasta, miasteczka, gminy i folwarki. Miał on także kontrolować działalność magistratów, urzędów gminnych i kas miejskich, czuwać nad funkcjonowaniem szpitali i pomieszczeń aresztanckich. Jego obowiązkiem było także informowanie gubernatorów o wszystkich ważniejszych wydarzeniach na podlegającym im obszarze, np. o wszystkich nagłych zgonach, nieszczęśliwych wypadkach, w tym kolejowych, pożarach, rozbojach, zabójstwach. Szefowie guberni zapoznawali się z tymi dokumentami i trzymali rękę na pulsie w przypadku wielu spraw. Tak 5 października 1904 r. Aleksander Kowalewski informował gubernatora o włamaniu do budynku poczty w gm. Władysławów, kradzieży ponad 400 rubli, podjętych w tym zakresie działaniach i wszczęciu postępowania prokuratorskiego. We wrześniu tegoż roku Kowalewski pisał swojemu szefowi o konfliktach pomiędzy Żydami i chrześcijanami. Poza tym szefowie powiatu z urzędu przewodniczyli powiatowej radzie opieki społecznej. Tak w 1871 roku na tym stanowisku znajdował się Fiodor Kanatow wspomagany przez pomocnika szefa powiatu Siemion Kosenko. Do jej składu wchodził także wybitny przedstawiciel lokalnej społeczności, m.in. właściciel majątku Grzymiszew Ludomił Puławski i urzędnik Franciszek Chmielkowski²³.

Poza tym naczelnicy powiatu konińskiego, podobnie jak ich koledzy w innych powiatach, zajmowali się ściśle tajnymi sprawami wagi państwowej. Jako że gubernia

²² APŁ, RGK, WA, sygn. 79 nlb; G. Smyk, *Administracja publiczna...*, s. 265-269; V. Wiernicka, *Prawosławna diecezja...*, s. 179

²³ APŁ, Kancelaria Gubernatora Kaliskiego (dalej KGK), sygn. 1081, k. 100-102, k. 105; *Памятная книжка Калишской губернии на 1871 год*, Калиш, 1870, s. 28; Kukulski J., *Sto lat...*, s. 204-206

kaliska była terenem przygranicznym, obowiązkiem szefa powiatu konińskiego było zapewnienie szczelności granicy państwowej i bezpieczeństwa imperium. Jednym z zadań było przeciwdziałanie szpiegostwu. Tak 18 kwietnia 1904 roku naczelnik Kowalewski informował gubernatora o tym, że na terenie podległego mu powiatu wylądował balon z pruskimi oficerami, którzy mieli ze sobą m.in. mapy guberni kaliskiej. Urzędnik prosił szefa o wskazówkę, co należy zrobić w danej sytuacji. Gubernator rozkazał mu zwrócić się do Sztabu Warszawskiego Okręgu Wojskowego, zastosowanie się do instrukcji nr 1624 i nr 2035 oraz informowanie naczelnika guberni o rozwoju wydarzeń. Z kolei po wybuchu wojny rosyjsko-japońskiej gubernator zwrócił się do szefów wszystkich powiatów z prośbą o zbadanie nastrojów katolickiego duchowieństwa i jego stosunku do toczącej się wojny. Po pewnym czasie Aleksander Kowalewski napisał do swojego szefa, że na podległym mu terenie panuje spokój, a księża obojętnie traktują toczące się działania wojenne²⁴.

Kolejnym elementem popowstaniowego Konina była straż ziemska – funkcjonariusze zreformowanej w 1867 roku policji. Podczas powstania styczniowego najwyżsi urzędnicy rosyjscy donosili swym petersburskim zwierzchnikom o „niebłagonadźności” (nieprawomyślności) i „durnom powiedenii”²⁵ (nieodpowiednim zachowaniu) funkcjonariuszy polskiej policji. Generał Dymitr Milutin, główny konstruktor reformy administracyjnej Królestwa Polskiego, doszedł do wniosku, że funkcjonariusze Polacy nie wywiązują się ze swoich obowiązków z powodu sympatii dla powstańców (część policjantów pomagała powstańcom, część patrzyła przez palce na ich działalność) i złej organizacji pracy samej policji, podporządkowywanej trzem różnym instytucjom, co skutkowało brakiem koordynacji pracy organów porządku publicznego. Po reformie 1867 roku bezpośredni przełożony strażników – dowódca straży ziemskiej, zwany też policmajstrem – podporządkowywał się naczelnikowi powiatu. Najwyższe dowództwo Straży Ziemskiej znajdowało się w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Petersburgu, a w Królestwie Polskim przełożonym strażników był generał-gubernator warszawski. Powiaty podzielono na rejony („uczastki”), w każdym z nich załoga składała się z jednego starszego strażnika ziemskiego i kilku młodszych. Ci pierwsi rekrutowali się z podoficerów w stanie spoczynku, a drudzy najczęściej – z szeregowych. Z biegiem czasu to właśnie strażnicy ziemscy będą stanowić trzon lokalnych prawosławnych wspólnot w wielu miejscowościach²⁶.

W efekcie zwolniono z pracy ok. 200 nielojalnych funkcjonariuszy Polaków i 1 stycznia 1867 roku do życia powołano nową straż ziemską, do obowiązków której należały „ochrona bezpieczeństwa obywateli” i „nadzór nad aktywnością polityczną”²⁷. Nowa instytucja miała być „czysto rosyjska”²⁸, tj. składać się z prawosławnych funkcjonariuszy. W praktyce okazało się, że służbę w straży pełnili także ewangelicy i katolicy. Co więcej właśnie w guberni kaliskiej było wyjątkowo dużo innowierców – stanem na

²⁴ APŁ, KGK, sygn. 1081, k. 18-19; APŁ, KGK, sygn. 1146, k. 10-17. O urzędnikach poszczególnych powiatów guberni warszawskiej, tj. ich pochodzeniu społecznym, wykształceniu, wyznaniu, karierze, nagrodach i awansach, zob. P. Wysocki, *Rosjanie w miastach guberni warszawskiej w latach 1864-1915*, Białystok 2020, s. 75-115.

²⁵ J. Kozłowski, *Straż ziemska w Królestwie Polskim w latach 1867-1875*, „Przegląd Historyczny” 2000, t. 91, s. 519.

²⁶ Tamże, s. 519-524

²⁷ Tamże, s. 519.

²⁸ Tamże, s. 523.

październik 1890 r. w formacji było 57,75% wyznawców wschodniego chrześcijaństwa i 42,25% ewangelików i katolików. W innych guberniach Królestwa liczba prawosławnych strażników była wyższa. Ten stan rzeczy martwił generał-gubernatora warszawskiego Josifa Hurkę, co ten wyraził w liście z 11 października 1890 r. do gubernatora kaliskiego Michaiła Daragana. Ten nawet rozpoczął kampanię, by zachęcić podoficerów w stanie spoczynku z guberni kowieńskiej do podjęcia pracy w straży ziemskiej w guberni kaliskiej²⁹.

Strażnicy ziemscy rekrutowali się z szeregowych i podoficerów rezerwy ze stacjonujących w Królestwie Polskim oddziałów: Siemion Szpatiuk to „czasowo urlopowany podoficer 5 Kargopolskiego pułku dragonów”, a Nikifor Kuźmin – „czasowo urlopowany szeregowy 15 Szlisselburskiego pułku piechoty”³⁰. Chętni do podjęcia pracy w tej formacji zwracali się z podaniem do naczelnika powiatu, który przekazywał ich prośbę gubernatorowi podejmującemu ostateczną decyzję w sprawie kandydata. Ale zanim sprawa trafiała na biurko szefa guberni, władze powiatowe sprawdzały sytuację kandydującego, m.in. jego stosunek do służby wojskowej, umiejętność czytania i pisanie, stan cywilny. Jednym z największych atutów aspirującego było jego prawosławne wyznanie, choć – jak już zostało odnotowane – w tej formacji służyli też katolicy i ewangelicy. Zasięgano też opinii władz gminy, gdzie na stałe mieszkał mężczyzna, lub obecnego czy byłego szefa. Zdarzało się, że sprawdzano też prawomyślność kandydata i to, czy nie był on członkiem jakiegokolwiek organizacji politycznej. Dyskwalifikowano osoby nadużywające alkoholu³¹.

W 1868 roku liczba strażników wyniosła 28 (6 starszych, 20 młodszych i 2 „przykomenderowanych”). Strażników ziemskich awansowano za ich zasługi. Tak 13 sierpnia 1868 r. Siemion Laszko, młodszy strażnik ziemski z powiatu konińskiego, został mianowany starszym strażnikiem za „wyróżniającą się służbę”³². Przyznawano też nagrody pieniężne. Zgodnie z rozkazem gubernatora kaliskiego z 24 maja 1904 r. starszy strażnik powiatowy Stanisław Działak (sądząc z brzmienia imienia i nazwiska mógł być Polakiem) otrzymał 15 rb, co stanowiło kwotę wyższą od jego miesięcznej pensji. Jego podwładni starsi strażnicy dzielnicowi Iwan Olejnikow i Wasilij Gudzewatyj dostali po 5 rb, zaś młodszy strażnicy, m.in. Nikołaj Gorbacz, – po 3 rb. Ogólna liczba wyróżnionych wyniosła 8 osób, przy czym wśród nagrodzonych notujemy kolejnych funkcjonariuszy o polskobrzmiących imionach i nazwiskach (Roch Klemkowski i Franciszek Majewski), co potwierdza naszą wcześniejszą uwagę o wyznaniowym składzie straży ziemskiej w guberni kaliskiej³³. Większą liczbę funkcjonariuszy nagrodzono w 1906 roku, tj. w czasie rewolucji 1905-1907. W swoim rozkazie z 17 lutego 1906 r. gubernator kaliski przyznawał nagrody pieniężne policjantom, „którzy wyróżnili sumiennym wykonywaniem swoich obowiązków w tym niełatwym okresie”³⁴. Naczelnik guberni rozkazał wręczyć premie 14 funkcjonariuszom: m.in. starszemu powiatowemu strażnikowi Iwanowi Olejnikowi (15 rb), 5 starszym strażnikom dzielnicowym, np. Iwanowi Kożuszce i wyżej wspomnianemu Wasilijowi Gudzewatemu (po 12 rb) i 8 młodszym

²⁹ APŁ, KGK, sygn. 410, nlb

³⁰ APŁ, KGK, sygn. 64, nlb

³¹ APŁ, RGP, sygn. 1928 (cały poszyt); APŁ, RGP, sygn. 1973 (cały poszyt)

³² APŁ, KGK, sygn. 64, nlb.

³³ APŁ, KGK, sygn. 1144, nlb

³⁴ APŁ, KGK, sygn. 1165, nlb

strażnikom, np. Jakowowi Iljence, Afanasijowi Czabanczukowi i wyżej wspomnianemu Nikołajowi Gorbaczowi (po 8 rb)³⁵.

Bardzo interesującym aspektem pracy strażników ziemskich były wręczane im łapówki. Wówczas funkcjonariusze składali raport o zajęciu swoim zwierzchnikom, a pieniądze trafiały na rzecz Rosyjskiego Towarzystwa Dobroczynności w Kaliszu³⁶.

Choć Konin nie był ważnym ośrodkiem prawosławia, w mieście i powiecie stopniowo zwiększała się liczba osób tego wyznania. W 1871 roku w Koninie był 38 stałych prawosławnych mieszkańców (20 mężczyzn i 18 kobiet) i 11 osób w powiecie (6 mężczyzn i 5 kobiet). W 1880 roku w powiecie doliczono się 90 wyznawców (stanowiło to 1% ludności), w 1895 – 102. Przed wybuchem I wojny światowej w Koninie i powiecie było ponad 300 wiernych. Te wskaźniki odzwierciedlają liczbę stałych mieszkańców, tj. tych wpisanych do ksiąg ludności stałej Konina i powiatu. Zdecydowaną większość prawosławnych stanowiła ludność niestała, wpisana do ksiąg ludności stałej w różnych guberniach imperium³⁷.

Do mieszkańców niestałych należeli niewątpliwie żołnierze i oficerowie 5 Kargopolskiego Pułku Dragonów. Była to stara i zasłużona dla imperium rosyjskiego jednostka założona w 1707 roku. Brała ona udział w wojnach: siedmioletniej, 1812 roku i krymskiej. Tłumiła powstania listopadowe i styczniowe, po czym w 1864 roku rozpoczęła wieloletni pobyt w Koninie. W gmachu klasztoru oo. Reformatów rozlokowano kancelarię jednostki i jej sztab. W mieście były też: prochnia, szwalnie, lazaret dla koni, zakłady rzemieślnicze, kuźnie, szkoła dla szeregowych, w której ci uczyli się czytania i pisania. Przy ul. Zagórowskiej wybudowano ujeżdżalnię i stajnie. Wiadomo, że do 1867 roku włącznie pomieszczenia na lazaret jednostki wynajmował pruski poddany Wilhelm Gellert. Lazaret składał się z 30 pokoi; obowiązkiem Gellerta były drobne naprawy w pomieszczeniach. W mieście jednak brakowało pomieszczeń, które nadawałyby się na koszary liczącej około 1000 żołnierzy jednostki, dlatego m.in. 2 szwadrony jednostki stacjonowały w Kole, co negatywnie wpływało na dyscyplinę wojskowych. W domach prywatnych koninian kwaterowali oficerowie jednostki, np. dowódca pułku wraz z rodziną zajmował 6-pokojowe mieszkanie. Stałe koszary jednostki wybudowano dopiero w latach dziewięćdziesiątych XIX w.³⁸

³⁵Tamże, Jak zaznacza Jan Kozłowski, już w pierwszym roku działania zreformowanej straży ziemskiej gubernatorzy wszystkich guberni Kraju Nadwiślańskiego pozytywnie ocenili pracę tej formacji. Z kolei w 1869 roku strażnicy guberni kaliskiej (bez podziału na powiaty) wykryli 7302 przestępstwa, s. 529-530. O próbach usprawnieniach działalności straży ziemskiej w Królestwie zob. J. Kozłowski, *Propozycje i projekty dotyczące usprawnienia działalności straży ziemskiej w Królestwie Polskim w latach 1875-1898*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, Tom I, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, Lublin-Siedlce 2008, s. 331-347. O oficerach tejszej formacji zob. G. Matwiejew, J. Kozłowski, *Oficerowie straży ziemskiej w Królestwie Polskim w latach 1867-1905*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, Tom III, część I, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magier, Lublin-Siedlce 2010, s. 257-274

³⁶APŁ, KGK, sygn. 1144, nlb. O funkcjonowaniu straży ziemskiej w innych miejscowościach zob. K. Latawiec, *W służbie imperium. Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864-1915*, Lublin 2007, s. 179-192; o strażnikach ziemskich i ich służbie w poszczególnych miastach guberni warszawskiej zob. P. Wysocki, *Rosjanie...*, s. 137-141, o funkcjonariuszach w Łodzi – V. Wiernicka, *Prawosławni w Łodzi*, Łódź 2015, s. 39-41.

³⁷B. Szczepański, *Wschodnia część...*, s. 778-779; *Памятная книжка Калишской губернии на 1871 год*, Калиш 1870, część II, s. 28

³⁸APŁ, RGK, WWP, sygn. 5321, k. 19-24, k. 42; APŁ, RGK, WWP, sygn. 5207A, k. 8, k. 41; APŁ, RGK, WWP, sygn. 5471 (cały poszyt); K. Płachciński, *Koniński fragment dziejów 13 (5) Kargopolskiego Pułku Dragonów*, „Polonia Maior Orientalis” 2016, T. III, s. 13-23. O wojsku carskim w Lublinie K. Latawiec, *W służbie imperium...*, s. 153-169, o wojsku w miastach guberni warszaw-

Dzięki obecności wojskowych i członków ich rodzin polepszyła się sytuacja gospodarza Konina. Theo Richmond, którego rodzina mieszkała tam za carskich czasów, pisał

Wojsko [...] dostarczało całego pułku klientów, których wydatki podziały na podupadającą gospodarkę miasta niczym kropłówka. Wojsko dawało pracę licznym zastępom ludzi – dekarz musiał naprawić dach pułkownika, krawcowa zrobić suknię jego żonie, krawiec uszyć mu nowy mundur [...] Żołnierze pili w żydowskich karczmach. Kwatremistrzowie składali duże zamówienia na dostawy żywności i towarów³⁹.

Oczywiście pobyt jednostki miał też swoje negatywne aspekty – szeregowi urządzali bójki, niszczyli trawniki, a zajmowane przez nich pomieszczenia wymagały remontów i napraw. Pułk wyprowadził się z miasta w 1910 roku.

Prawosławni koninianie uczęszczali do pułkowej świątyni, która początkowo mieściła się „w prywatnym domu”⁴⁰. Była to – według jednej wersji – gospoda, według innej – podrzędny hotel. W latach 1866-1867 pułkowym kapelanem był batiuszka nazwiskiem Jankiewicz, od 1888 roku – Jakow Sokołow, od 1896 – Dmitrij Nikołogorski. W 1888 roku w Koninie otwarto szkołę początkową dla prawosławnych dzieci, w której nauczali księża z kargopolskiego pułku. Powodem otwarcia szkoły było pragnienie władz Cerkwi, by kolejne pokolenia prawosławnych wychowywały się w duchu swojej religii i obawa, że dzieci podpadną pod tak zwane *łacińskie* wpływy. Ten strach wynikał z faktu, że w Królestwie prawosławni stanowili mniejszość i byli otoczeni katolikami oraz ewangelikami. O tym, jak niedużą część stanowili w Koninie prawosławni, świadczy fakt, że w pierwszych latach istnienia szkoły uczęszczało do niej niewielu uczniów. W starszej grupie było 5 osób, w młodszej – 10⁴¹.

W 1893 roku – jako że wygląd świątyni nie licował z powagą cerkwi prawosławnej – postanowiono wybudować wolnostojącą cerkiew. Kolejnym czynnikiem prowadzącym do tej decyzji był fakt, że istniejąca wówczas świątynia mogła pomieścić najwyżej 60 osób. Założono komitet budowy cerkwi, który rozpoczął urzędowanie 17 kwietnia 1895 roku. Do jego składu weszli przedstawiciele wojska: m.in. dowódca 13 Kargopolskiego Pułku Dragonów von Baumgarten jako jego przewodniczący, podpułkownik Pokorski, sztabsrotmistrz Klaudi, kapelan Sokołow. Cywilni członkowie tego gremium to: szef powiatu Statkowski, inżynier powiatowy Zachert, burmistrz Konina Kranas. Postanowiono przerobić na cerkiew budynek dawnej kasy powiatowej. Prace zostały zakończone w 1902 roku, konsekracja cerkwi pod wezwaniem św. Trójcy odbyła się 6 grudnia tegoż roku. Jako że była to cerkiew wojskowa, podlegała ona Ministerstwu Wojny, a parafia była uważana za wojskową⁴².

skiej zob. P. Wysocki, *Rosjanie...*, s. 171-228d; w Radomiu – M. Kulik, *Garnizon rosyjski w Radomiu na przełomie XIX i XX w.*, [w:] *Wojsko w Radomiu: od średniowiecza po czasy współczesne*, red. D. Kupisz, Radom 2008, s. 113-134, w Łodzi – V. Wiernicka, *Prawosławni w Łodzi...*, s. 76-93 i H. Kobus, *Wojsko rosyjskie w Łodzi w latach 1864-1914*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2008, nr 9, s. 77-95

³⁹ T. Richmond, *Uporczywe echo. Sztetl Konin. Poszukiwania*, Poznań 2001, s. 113

⁴⁰ APŁ, RGK, WWP, sygn. 5321, k. 19.

⁴¹ *Памятная книжка Калишской губернии на 1897 год*, Калиш 1896, s. 163, s. 45; W. Smorodnow, *Moja służba...*, s. 22; K. Płachciński, *Koniński fragment...*, s. 19.

⁴² APŁ, RGK, WWP, sygn. 5458 (cały poszyt).

Cerkiew prawosławna w Koninie ok. 1916 r.
Źródło: Internet

Po wyprowadzce pułku z Konina w 1910 roku w Koninie pozostała cerkiew. Na wniosek szefa powiatu Andrieja Titarienki w mieście ustanowiono cywilną samodzielnią parafię pod tym samym wezwaniem św. Trójcy. Jej proboszczem został 23-letni Aleksander Swietłow. Należało do niej 325 osób: 207 w samym Koninie i 118 w powiecie. Ostatnim przed wybuchem I wojny światowej proboszczem parafii był duchowny nazwiskiem Dobrynin⁴³.

Pokojową egzystencję konińskich prawosławnych przerwał wybuch Wielkiej Wojny. Jako że gubernia kaliska została szybko zajęta przez wroga, urzędnicy i funkcjonariusze straży ziemskiej zostali ewakuowani do innych miejscowości Królestwa. W chwili rozpoczęcia działań wojennych proboszcz Dobrynin przebywał na urlopie i nie mógł dotrzeć do Konina. Niestety nie wiadomo, jak potoczyły się dalsze losy duchownego. Cerkiew św. Trójcy została zamknięta i parafia zaprzestała swojej działalności. Strażnicy ziemscy z Konina i powiatu najpierw pełnili swoje obowiązki w różnych częściach Warszawy, a po opuszczeniu stolicy Królestwa – w innych częściach imperium. Z kolei naczelnik powiatu Andriej Titarienko zajmował się pomocą *bieżeńcom* na terenie Frontu Północno-Zachodniego⁴⁴.

Losy prawosławnych mieszkańców Konina i powiatu okazały się bardzo podobne do dziejów ich współwyznawców z innych powiatów Królestwa Polskiego. W miejscowościach, gdzie nie istniały silne tradycje związane z chrześcijaństwem nurtu wschodniego, pierwsze większe grupy wyznawców tej religii pojawiły się na owych obszarach w okresie międzywojennym i byli to wojskowi z różnych jednostek rosyjskiej armii cesarskiej. Zorganizowane społeczności prawosławne ukształtowały się po powstaniu styczniowym – wskutek reformy administracyjnej mającej ostatecznie połączyć Królestwo Polskie

⁴³ V. Wiernicka, *Prawosławna diecezja...*, s. 183-184.

⁴⁴ Tamże, 184-185.

z Cesarstwem. Wówczas urzędnicy wyznania wschodniego zajęli kluczowe stanowiska w administracji państwowej. Pokazną grupę prawosławnych stanowili strażnicy ziemscy i wojskowi. Dlatego należy stwierdzić, że w Koninie zdecydowaną większość osób tego wyznania stanowiły osoby w ten czy inny sposób związane z pracą na rzecz państwa. Tradycyjnie ośrodkiem życia duchowego prawosławnych była cerkiew. Kres życiu i działalności społeczności położył wybuch I wojny światowej.

PRAWOSŁAWNA LUDNOŚĆ KONINA I OKOLIC PRZED 1914 ROKIEM

Słowa kluczowe: Konin, Wielkopolska, społeczność prawosławna, cerkiew prawosławna, rosyjskojęzyczna ludność

Artykuł określa główne etapy rozwoju społeczności prawosławnej Konina i jego okolic. Przedstawia charakterystykę podstawowych grup społecznych i zawodowych kształtujących mozaikę tej społeczności. Podkreśla rolę Cerkwi prawosławnej w życiu rosyjskojęzycznych mieszkańców i pozwala spojrzeć na rozwój prawosławia także w innych powiatach i guberniach Królestwa Polskiego.

ORTHODOX COMMUNITY OF KONIN AND ITS VIVINITIES BEFORE 1914

Keywords: Konin, Great Poland, Orthodox community, Orthodox church, Russian-speaking inhabitants

The article defines the main stages of development of the Orthodox community of Konin and its vivinities. It presents the characteristics of the basic social and professional groups shaping the mosaic of this community. It emphasizes the role of the Orthodox Church in the life of Russian-speaking inhabitants and allows us to have a brief look at the development of Orthodox communities in other counties and governorates of the Kingdom of Poland.

Bibliografia:

Źródła:

Archiwum Główne Akt Dawnych
Zarząd Pałaców Cesarskich
Archiwum Państwowe w Łodzi
Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Łowiczu
Duplikat Akt Stanu Cywilnego na rok 1850 Parafii Prawosławnej Piotrków
Kancelaria Gubernatora Kaliskiego
Rząd Gubernialny Kaliski
Rząd Gubernialny Piotrkowski

Źródła drukowane:

Михайловский-Данилевский А. И. (1834), *Записки о походе 1813 года*, Санкт-Петербург
Памятная книжка Калишской губернии на 1871 год, Калиш 1870
Памятная книжка Калишской губернии на 1897 год, Калиш 1896
Korespondencja namiestników Królestwa Polskiego I-VIII 1863 (1974), red. S. Kieniewicz, I. Miller, Wrocław

Prasa:

„Холмско-Варшавский Епархиальный Вестник” – 1894

Opracowania:

- Bandurka M. (1976), *Rozwój administracyjno-terytorialny powiatu kaliskiego oraz powiatów sąsiednich w XIX i XX wieku (do 1945 r.)*, „Rocznik Kaliski”, t. IX
- Chwalba A. (2000), *Historia Polski 1795-1918*, Kraków
- Gorizontow L. (1994), *Aparat urzędniczy Królestwa Polskiego w okresie rządów Paskiewicza*, „Przegląd Historyczny”, tom LXXXV, z. 1-2, s. 45-58
- Gorizontow L. (1985), *System Zarządzania Królestwem Polskim w latach trzydziestych-pięćdziesiątych XIX wieku*, „Przegląd Historyczny”, tom LXXVI, z. 4
- Gulczyński J. (1994), *Ziemia konińska w czasie powstania styczniowego 1863-1864*. T. 3. Konin
- Kieniewicz S. (2002), *Historia Polski 1795-1918*. Warszawa
- Koberdowa I. (1962), *Wielki książę Konstanty w Warszawie 1862-1863*, Warszawa
- Kobus H. (2008), *Wojsko rosyjskie w Łodzi w latach 1864-1914*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne”, nr 9
- Kołbuk W. (1992), *Kościół wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej 1772-1914*, Lublin
- Kozłowski J., (2008) *Propozycje i projekty dotyczące usprawnienia działalności straży ziemskiej w Królestwie Polskim w latach 1875-1898*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, Tom I, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, Lublin-Siedlce
- Kozłowski J. (2011), *Reforma administracyjna 1866 roku w Królestwie Polskim*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, Tom IV cz. 1. red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magier, Lublin-Siedlce
- Kozłowski J. (2000), *Straż ziemska w Królestwie Polskim w latach 1867-1875*, „Przegląd Historyczny”, t. 91
- Kozłowski J. (1997), *Wyżsi urzędnicy gubernialni i powiatowi w Królestwie Polskim w latach 1867-1875*, „Przegląd Historyczny”, tom LXXXVII, z. 4
- Kukulski J. (2005), *Sto lat Rosji w Królestwie Polskim (1815-1915)*, Piotrków Trybunalski
- Kulik M. (2019), *Armia rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815-1856*, Warszawa
- Kulik M. (2008), *Garnizon rosyjski w Radomiu na przełomie XIX i XX w.*, [w] *Wojsko w Radomiu: od średniowiecza po czasy współczesne*, red. D. Kupisz, Radom
- Latawiec K. (2007), *W służbie imperium. Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864-1915*, Lublin
- Malte R. (2016), *Rządy imperialne w Kraju Nadwiślańskim. Królestwo Polskie i cesarstwo rosyjskie 1864-1915*, Warszawa
- Matwiejew G., Kozłowski J. (2010), *Oficerowie straży ziemskiej w Królestwie Polskim w latach 1867-1905*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, Tom III, część 1. red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magier, Lublin-Siedlce
- Mironowicz A. (2009), *Kościół prawosławny na ziemiach Królestwa Polskiego w latach 1815-1915 [w] Rosjanie na północno-wschodnim Mazowszu w XIX wieku i pierwszej połowie XX wieku. Studia i materiały*, red. M. Gnatowski, Łomża
- Mironowicz A., (2005), *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok
- Mironowicz A. (2004), *Spółeczność prawosławna w Królestwie Polskim w latach 1815-1830*, [w:] *Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu*, Białystok
- Paszkievicz P. (1991), *Pod berłem Romanowów. Sztuka rosyjska w Warszawie 1815-1915*. Warszawa

- Płachciński K. (2016), *Koniński fragment dziejów 13 (5) Kargopolskiego Pułku Dragonów*, „Polonia Maior Orientalis”, T. III
- Richmond T. (2001), *Uporczywe echo. Sztetl Konin. Poszukiwania*, Poznań
- Rybczyński P. (1997), *Spacerkiem w przeszłość. Szkice dziejów Konina*, Konin
- Smorodinow W. G. (2003), *Moja służba w Warszawskim Okręgu Naukowym i zdarzenia ze szkolnego życia: wspomnienia pedagoga*, Kielce
- Smyk G. (2011), *Administracja publiczna Królestwa Polskiego w latach 1864-1915*, Lublin
- Smyk G. (2009), *Zasady funkcjonowania rosyjskiego modelu biurokratycznego w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. 6, cz. 2
- Sokoł K., Sosna A. (2011), *Cerkwie w Centralnej Polsce 1815-1915*, Białystok
- Sokoł K., Sosna A. (2003), *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815-1915*, Moskwa
- Szczepański B. (1973), *Wschodnia część Wielkopolski w latach 1815-1918*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*. T. 2, *Lata 1793-1918*, red. W. Jakóbczyk, Poznań
- Wiernicka V. (2022), *Prawosławna diecezja łódzko-poznańska*, Łódź
- Wiernicka V. (2015), *Prawosławni w Łodzi*, Łódź
- Wysocki P. (2020), *Rosjanie w miastach guberni warszawskiej w latach 1864-1915*, Białystok
- Vladimirov S. (2004), *The World of Provincial Bureaucracy in late 19th and 20th Century in Russian Poland*, New York
- Zdrada J. (2005), *Historia Polski 1795-1914*, Warszawa
- Долбилов М. (2007), *От Конституционной хартии к режиму Паскевича*, [w] *Западные окраины Российской империи*, red. М. Долбилов і А. Миллер, Москва
- Долбилов М. (2007), *Политика русского дела в Западных губерниях в 1863-1868 гг.* [w] *Западные окраины Российской империи*, Долбилов М, Миллер А (eds), Москва
- Цитович Г. А. (1913), *Храмы армии и флота*, Пятигорск